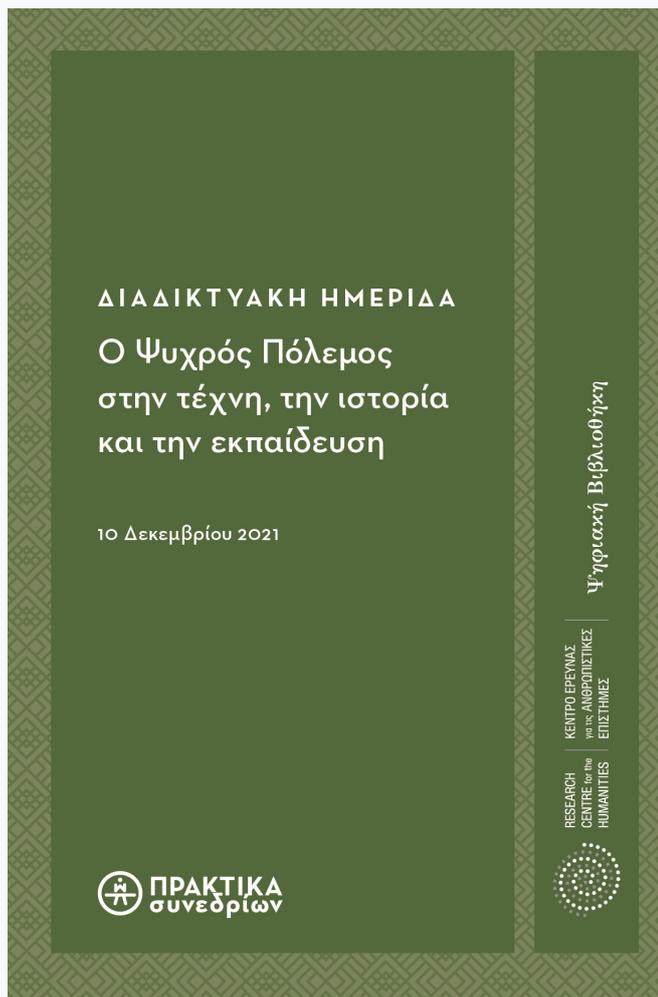

Πρακτικά Συνεδρίων

(2024)

Ο Ψυχρός Πόλεμος στην τέχνη, την ιστορία και την εκπαίδευση (10 Δεκεμβρίου 2021)

«Κανείς δεν θα μας απαλλάξει απ' αυτή την ντροπή»

Άννα Μαρία Δρουμπούκη

doi: [10.12681/praktika.6872](https://doi.org/10.12681/praktika.6872)

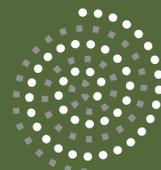
ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΗ ΗΜΕΡΙΔΑ

Ο Ψυχρός Πόλεμος
στην τέχνη, την ιστορία
και την εκπαίδευση

10 Δεκεμβρίου 2021

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
συνεδρίων

RESEARCH
CENTRE for the
HUMANITIES

ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ
για τις ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΕΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Ψηφιακή Βιβλιοθήκη

Ο Ψυχρός Πόλεμος στην τέχνη, την ιστορία και την εκπαίδευση (10 Δεκεμβρίου 2021)

Επιστημονική επιμέλεια: Αλέξανδρος Τενεκετζής, Άγγελος Παληκίδης

Επιστημονική σύμπραξη: Εργαστήριο Τεχνολογίας, Έρευνας & Εφαρμογών στην Εκπαίδευση,
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Άννα Μαρία Δρουμπούκη

«Κανείς δεν θα μας απαλλάξει απ' αυτή την ντροπή»: Η «διπλή μνήμη» του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου στην Ανατολική Γερμανία

<https://doi.org/10.12681/praktika.6872>

© Ψηφιακή Βιβλιοθήκη ΚΕΑΕ 2024

ΨΗΦΙΑΚΟΣ ΣΥΝΕΚΔΟΤΗΣ

Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης

(<https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/praktika>)

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Πελαγία Μαρκέτου

ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΣΕΙΡΑΣ

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ

Εύη Καλογεροπούλου

ΨΗΦΙΑΚΗ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ

Γιώργος Ρεγκούκος

ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Αθηνά Μποζίκα

Επιστημονική Επιτροπή Ψηφιακής Βιβλιοθήκης ΚΕΑΕ

Άντα Διάλλα Καθηγήτρια Νεότερης και Σύγχρονης Ευρωπαϊκής Ιστορίας,
Τμήμα Θεωρίας και Ιστορίας της Τέχνης, Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών

Θεόδωρος Αραμπατζής Καθηγητής Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης,

Τμήμα Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ελένη Γούστη-Σταμπόγλη Ιστορικός, Εκδότρια

Καλλιρρόη Λινάρδου Επίκουρη Καθηγήτρια Ιστορίας της Τέχνης του Βυζαντίου και του Δυτικού
Μεσαίωνα, Τμήμα Θεωρίας και Ιστορίας της Τέχνης, Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών

Μυρτώ Μαλούτα Επίκουρη Καθηγήτρια Ελληνικής Παπυρολογίας,

Τμήμα Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο

ISBN 978-618-86496-5-1

www.rchumanities.gr

Η διαδικτυακή ημερίδα «Ο Ψυχρός Πόλεμος στην τέχνη, την ιστορία και την εκπαίδευση» πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος «Η μνήμη του Υπαρκτού Σοσιαλισμού στη Γερμανία 30 χρόνια μετά: Η πολιτική εκθέσεων του Γερμανικού Ιστορικού Μουσείου και η διαχείριση των δημόσιων μνημείων της πρώην Ανατολικής Γερμανίας» του Αλέξανδρου Τενεκετζή, που χρηματοδοτήθηκε από το Κέντρο Έρευνας για τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες (ΚΕΑΕ) για το έτος 2021.

Το συνοδευτικό υλικό του κειμένου βρίσκεται στην Ψηφιακή Βιβλιοθήκη του Κέντρου Έρευνας για τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες, στη σειρά Πρακτικά Συνεδρίων

«Κανείς δεν θα μας απαλλάξει απ’ αυτή την ντροπή»: Η «διπλή μνήμη» του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου στην Ανατολική Γερμανία¹

Άννα Μαρία Δρουμπούκη

Το στρατόπεδο Μπούχενβαλντ καθαρίστηκε, οι άρρωστοι και τα πτώματα απομακρύνθηκαν, ώστε να έχουν μείνει ελάχιστες αποδείξεις για τη φρίκη. Αυτό μειώνει την επιμορφωτική αξία της επίσκεψης ανθρώπων που θα θελήσουν να ενημερωθούν από πρώτο χέρι στο στρατόπεδο για τις γερμανικές θηριωδίες που διαπράχθηκαν εδώ.²

στρατηγός Ομάρ Μπράντλεϊ

Είναι γνωστή η χρήση ή μάλλον η κατάχρηση των ναζιστικών στρατοπέδων συγκέντρωσης από την Ανατολική Γερμανία στην πολιτική της δημαγωγία ενάντια στη Δυτική Γερμανία.³

Η Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας επισήμως ιδρύθηκε στις 7 Οκτωβρίου του 1949 και εκπροσωπείται στη συλλογική μνήμη από συγκεκριμένους τόπους μνήμης. Οι τρεις αντιπροσωπευτικότεροι είναι η γνωστή φωτογραφία του Γεβγκένι Χαλντέι με τον στρατιώτη που υψώνει την κόκκινη σημαία (ή, σωστότερα, ένα τεράστιο κόκκινο πανί) στο μνημονικό σύμβολο του καταρρέοντος Δεύτερου και Τρίτου Γερμανικού Ράιχ, το Reichstag. Ακολουθώντας είναι το Treptower Park, πάρκο στο Βερολίνο που δημιουργήθηκε μεταξύ των ετών 1946-1949, με αγάλματα σοβιετικών στρατιωτών και εικόνες μαχών. Η φωτογραφία του Χαλντέι και το πάρκο Treptower αποτελούσαν μέχρι το τέλος της Λαοκρατικής Δημοκρατίας της Γερμανίας τις δύο πιο κεντρικές εικόνες της μνήμης της «Απελευθέρωσης». ⁴ Τέλος, στην πιο σημαντική κατηγορία ανήκουν οι πρωτογενείς τόποι μνήμης, δηλαδή τα στρατόπεδα συγκέ-

-
1. «Κανείς δεν θα μας απαλλάξει από αυτή την ντροπή»: φράση του προέδρου της Δυτικής Γερμανίας Τίοντορ Χόις σε τελετή μνήμης στο στρατόπεδο Μπέργκεν-Μπέλσεν το 1952. Ο Χόις πρότεινε την ιδέα της «συλλογικής ντροπής» (Kollektivscham) αντί της «συλλογικής ενοχής» (Kollektivschuld) του γερμανικού λαού για τα κρίματα του παρελθόντος. Βλ. Jeffrey Herf, *Divided Memory: The Nazi Past in the Two Germanys* (Κέμπριτζ: Harvard University Press, 1997), 312.
 2. Βλ. Volkhard Knigge, «Gedenkstätten und Museen», στο *Verbrechen erinnern: Die Auseinandersetzung mit Holocaust und Völkermord*, επιμ. Volkhard Knigge και Norbert Frei (Μόναχο: C.H. Beck, 2002), 399.
 3. British National Archives London (Βρετανικά Εθνικά Αρχεία Λονδίνου, στο εξής NA), FCO 33/968, East Germany, External Department, British Military Government Berlin, 21 Απριλίου 1970.
 4. Βλ. Monika Flacke και Ulrike Schmiegelt, «Deutsche Demokratische Republik. Aus dem Dunkel zu den Sternen: Ein Staat im Geiste des Antifaschismus», στο *Mythen der Nationen: 1945-Arena der Erinnerung*, επιμ. Monika Flacke (Βερολίνο: Deutsches Historisches Museum, 2004), 174-175, 178-179.

ντρωσης Μπούχενβαλντ, Ζαξενχάουζεν και Ράβενσμπρουκ, που αποτέλεσαν μέχρι το 1989 εμβλήματα της κομμουνιστικής αντίστασης για τη ΛΔΓ.⁵

Το κράτος της Ανατολικής Γερμανίας επέδειξε μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τις μνημειοποιήσεις των στρατοπέδων συγκέντρωσης, σε αντίθεση με τη Δυτική Γερμανία, στην οποία τα ναζιστικά κολαστήρια ανακαλύφθηκαν πολύ αργά, στις δεκαετίες του 1970 και του 1980. Τα στρατόπεδα αποτελούσαν τη βάση της εκπαιδευτικής πολιτικής του «πρώτου αντιφασιστικού κράτους σε γερμανικό έδαφος», και οι επισκέψεις σε αυτά ήταν υποχρεωτικές για τις σχολικές τάξεις. Οι μαθητές στην Ανατολική Γερμανία μάθαιναν από μικρές ηλικίες τα ονόματα των αντιφασιστών αγωνιστών, και μια συμπαγής, στέρα γραμμή χαρασσόταν στο εκπαιδευτικό σύστημα, που έθετε σε προτεραιότητα τη διαπαιδαγώγηση των μαθητών στα αντιφασιστικά και αντιναζιστικά ιδεώδη, με συνέπεια που αποτελούσε συνδιαμορφωτικό παράγοντα μιας αποτελεσματικής παιδείας. Παρ' όλα αυτά, στη Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας δινόταν η εντύπωση πως σχεδόν όλα τα θύματα του ναζισμού και όλοι οι αντιστασιακοί ήταν κομμουνιστές αντιφασίστες.⁶ Στο κείμενο αυτό θα επιχειρηθεί να αναδειχτεί ο έντονος «διπολισμός της μνήμης» μέσα από τις μνημειοποιήσεις που πραγματοποιήθηκαν τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια στα εμβληματικά στρατόπεδα συγκέντρωσης Μπούχενβαλντ, Ζαξενχάουζεν και Ράβενσμπρουκ.

Μπούχενβαλντ

Πέρασα δεκαπέντε χρόνια προσπαθώντας να μην είμαι επιζήσας, κατάφερα να μη γίνω μέλος κανενός συνδέσμου παλαιών κρατουμένων, καμίας ένωσης. Τα προσκυνήματα, όπως αποκαλούσαν τα ταξίδια που οργανώνονταν για τους κρατούμενους και τις οικογένειές τους, στις τοποθεσίες των παλιών στρατοπέδων μου προκαλούσαν πάντοτε φρίκη.⁷

Το Μπούχενβαλντ χτίστηκε το 1937 κοντά στην πόλη της Βαϊμάρης. Σε αυτό το στρατόπεδο στον λόφο Έτερσμπεργκ κρατήθηκαν άνδρες, νέοι και παιδιά, πολιτικοί αντίπαλοι του ναζισμού ως επί το πλείστον, εγκληματίες, «αντικοινωνικοί» (Asoziale), ομοφυλόφιλοι, μάρτυρες του Ιεχωβά, Εβραίοι, Σίντι και Ρομά. Με το ξέσπασμα του

5. Για το ζήτημα της διαιρεμένης μνήμης στις δύο Γερμανίες, βλ. επίσης το αναλυτικό και πολύ σημαντικό βιβλίο του Αλέξανδρου Τενεκετζή, *Τα μνημεία για τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο: Εικονομαχίες στην Ευρώπη του Ψυχρού Πολέμου (1945-1975)* (Αθήνα: Ασίνη, 2020).

6. Wolfgang Wippermann, *Denken statt Denkmälern: Gegen den Denkmalwahn der Deutschen* (Βερολίνο: Rotbuch, 2010), 108.

7. Χόρχε Σεμπρούν, *Τι ωραία Κυριακή!*, μτφρ. Μπάμπης Λυκούδης (Αθήνα: Εξάντας, 1989), 47. Αναλυτικά για τον Σεμπρούν, βλ. Οντέτ Βαρών-Βασάρ, «Το λογοτεχνικό πορτρέτο του ισπανού γαλλόφωνου συγγραφέα: Ποιος είναι ο Χόρχε Σεμπρούν», *Το Βήμα*, 30 Σεπτεμβρίου 2001.

πολέμου εκτοπίστηκαν στο Μπούχενβαλντ άνθρωποι από όλες σχεδόν τις ευρωπαϊκές χώρες και το 1945, όταν ο αμερικανικός στρατός απελευθέρωσε το στρατόπεδο, το 95% των κρατουμένων εκεί δεν ήταν γερμανικής υπηκοότητας. Περίπου 56.000 άνθρωποι, ανάμεσά τους και περισσότεροι από 8.000 σοβιετικοί αιχμάλωτοι πολέμου, βρήκαν τον θάνατο στο Μπούχενβαλντ και στα 136 θυγατρικά του στρατόπεδα. Από το τέλος του πολέμου μέχρι το 1950, μετατράπηκε σε σοβιετικό «ειδικό στρατόπεδο» (Speziallager), στο οποίο κρατήθηκαν εχθρικά στοιχεία, κυρίως πρώην ναζί, αλλά όχι μόνο.

Η «διπλή» μνήμη του Μπούχενβαλντ περιλάμβανε τη μουσειοποίησή του από το κράτος της Ανατολικής Γερμανίας και την παράλληλη αποσιώπηση του εβραϊκού μαρτυρίου. Στη Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας το ζήτημα της συνυπευθυνότητας για το Ολοκαύτωμα δεν είχε εξεταστεί καθόλου μέχρι το 1989. Το Ισραήλ θεωρούνταν προπύργιο του δυτικού ιμπεριαλισμού στην κατά τα άλλα «φιλική» Μέση Ανατολή. Η κυρίαρχη αφήγηση ήταν πως η ΛΔΓ ήταν ένα αντιφασιστικό κράτος που δεν ευθυνόταν για κανένα έγκλημα απέναντι στην ανθρωπότητα.⁸ Η αποσιώπηση της εβραϊκής γενοκτονίας ήταν έντονη στην Ανατολική Γερμανία και αυτό αποδεικνύεται από την απουσία πρωτοβουλιών του κράτους για αποζημιώσεις στα θύματα της Σοά, σε αντίθεση με τη Δυτική Γερμανία, από τις πολλαπλές και ηχηρές μνημονικές αποσιωπήσεις, καθώς και από την εκπαραθύρωση εβραίων και «φιλοσημιτών» στελεχών του κόμματος, όπως του Πάουλ Μέρκερ, ο οποίος προπολεμικά ήταν ηγετικό μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος Γερμανίας (ΚΚΓ) και μετά του Ενιαίου Σοσιαλιστικού Κόμματος Γερμανίας (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands).⁹ Ο «Κανονισμός για την εξασφάλιση της νομικής θέσης των αναγνωρισθέντων ως καταδικωμένων από το ναζιστικό καθεστώς», που εξέδωσε η ΛΔΓ το 1949, περιλάμβανε τη διάκριση μεταξύ των κομμουνιστών αγωνιστών και των εβραίων θυμάτων και άνισες επανορθώσεις, ενώ δεν γινόταν κανένας λόγος για την επιστροφή των κλεμμένων περιουσιών στις εβραϊκές κοινότητες.¹⁰ Στόχος ήταν μονάχα να αναδειχτούν οι αγώνες της κομμουνιστικής αντίστασης και το Μπούχενβαλντ αποτέλεσε ιδανικό πεδίο εκδίπλωσης του κομμουνιστικού αφηγήματος. Μέχρι την πτώση του Τείχους του Βερολίνου, οι εκθέ-

8. Flacke και Schmiegelt, «Deutsche Demokratische Republik», 183.

9. Ο Τζέφρι Χερφ εξηγεί τους λόγους για αυτή την αποσιώπηση του εβραϊκού ζητήματος στην Ανατολική Γερμανία, που εστιάζονται κυρίως στην αντιμετώπιση του ναζισμού μέσα από το μαρξιστικό σχήμα της πάλης των τάξεων. Η αντισημιτική ιδεολογία ήταν δευτερεύουσα και ελάχιστονο σημασίας. Οι κομμουνιστές που πίστευαν ότι ο ναζιστικός αντισημιτισμός είχε ιδιαίτερη πολιτική σημασία ήταν λίγοι, και συνήθως τιμωρούνταν με φυλάκιση, όπως στην περίπτωση του Πάουλ Μέρκερ, ο οποίος καταδικάστηκε ως πράκτορας των σιωνιστών επειδή συνηγορούσε υπέρ της αναγνώρισης του Ισραήλ και της πληρωμής αποζημιώσεων. Jeffrey Herf, *Divided Memory*, 14-16, 43-68.

10. Herf, *Divided Memory*, 95.

σεις στο Μπούχενβαλντ στόχευαν στην προβολή του σοβιετικού καθεστώτος και στις ξεναγήσεις· στην έρευνα και στο εκθεσιακό υλικό τονιζόταν μόνον ο ρόλος της αριστερής αντίστασης, του επαναστατικού εργατικού κινήματος και του μαρξιστικού-λενινιστικού κόμματος.¹¹ Η πρώτη φορά που έγινε λόγος για εβραίους θύματα του ναζισμού από επίσημο εκπρόσωπο της ΛΔΓ, τον Χορστ Ζίντερμαν, ήταν το 1985, σε μια εκδήλωση μνήμης.¹² Μέχρι τότε στη Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας εορταζόταν η 8η Μαΐου ως «ημέρα νίκης της Σοβιετικής Ένωσης ενάντια στον χιτλεροφασισμό και απελευθέρωσης του γερμανικού λαού από τον ναζισμό». Η ημέρα αυτή εργαλειοποιήθηκε προκειμένου να αναδειχτεί η «αυτοαπελευθέρωση» της ΛΔΓ από τον ναζισμό.

Σύμφωνα με πηγές ρωσικών αρχείων που αποκαλύφθηκαν το 1990, μεταξύ του 1945 και του 1950 νέοι τάφοι για τους γερμανούς αιχμαλώτους δημιουργήθηκαν λίγο έξω από το Μπούχενβαλντ, ενώ συνολικά στη σοβιετική ζώνη κρατήθηκαν σε στρατόπεδα 122.671 Γερμανοί και 42.889 από αυτούς πέθαναν από κακουχίες, πείνα και επιδημίες.¹³ Ομάδες θυμάτων όπως οι Εβραίοι και οι Σίντι ή Ρομά αποσιωπούσαν από τη θεσμοθετημένη σοβιετική μνήμη του στρατοπέδου ως την πτώση του Τείχους του Βερολίνου, ενώ και μετά την ενοποίηση των δύο Γερμανιών η ανακάλυψη των ομαδικών τάφων Γερμανών στο Μπούχενβαλντ, αλλά και στο Ζαξενχάουζεν, οδήγησε σε μια «μνημονική κρίση» που περιστρεφόταν γύρω από την πλήρη εξομοίωση των δύο «ολοκληρωτικών» καθεστώτων, του ναζισμού και του σταλινισμού, ένα αφήγημα διαστρεβλωτικό και ανιστορικό.¹⁴

Παραδείγματα των επιλεκτικών χρήσεων του παρελθόντος βρίσκουμε πάλι στις επίσημες κρατικές εκδηλώσεις. Το Μπούχενβαλντ άνοιξε επίσημα «τις πύλες του» στις 14 Σεπτεμβρίου του 1958, με μια μεγάλη τελετή που πλαισιωνόταν

-
11. Das Konzentrationslager Buchenwald. Eine Geschichte des Verbrechens. Konzeption für ein Historisches Museum zur Geschichte des Konzentrationslagers Buchenwald, οδηγός μουσείου, 3. Μολονότι η πολιτική της ΛΔΓ δεν προσανατολιζόταν στη διαχείριση του «εβραϊκού ζητήματος», το 1960 η Γραμματεία Εθνικού Συμβουλίου και η Επιτροπή Αντιφασιστικού Αγώνα καλούσαν σε «παλλαϊκό αγώνα ενάντια στον νεοναζισμό και στον αντισημιτισμό» που διέπει τη Δυτική Γερμανία, σύμφωνα με τη ΛΔΓ. Bundesarchiv Berlin (Ομοσπονδιακό Αρχείο Βερολίνου, στο εξής BA), DY 6/0332, Komitee der Antifaschistischen Widerstandskämpfer, Sekretariat des Büros des Präsidiums, Βερολίνο, 15 Μαρτίου 1960, Tgb-Nr. 8/60/485/46.
 12. Peter Reichel, *Vergangenheitsbewältigung in Deutschland: Die Auseinandersetzung mit der NS-Diktatur in Politik und Justiz* (Μόναχο: Beck, 2007), 207.
 13. Sarah Farmer, «Symbols that Face Two Ways: Commemorating the Victims of Nazism and Stalinism at Buchenwald and Sachsenhausen», *Representations*, τχ. 49 (1995): 97.
 14. Sarah Farmer, 98. Το 1995, στους εορτασμούς για την απελευθέρωση του στρατοπέδου, ο Χόρχε Σεμπρούν, πρώην κρατούμενος του στρατοπέδου και συγγραφέας, μίλησε για «τον μοναδικό λαό της Ευρώπης, τον γερμανικό, που μπόρεσε να αντιμετωπίσει στην ιστορία του 20ού αιώνα δύο απολυταρχικά καθεστώτα». Επίσης, τόνισε το γεγονός πως μετά το 1945 το στρατόπεδο εξακολούθησε να χρησιμοποιείται με τους ίδιους ακριβώς τρόπους και σκοπούς. Βλ. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 10 Απριλίου 1995.

από πολιτιστικές εκδηλώσεις στην κοντινή «πόλη των ποιητών», τη Βαϊμάρη.¹⁵ Την ίδια χρονιά, στις 17 Αυγούστου, εγκαινιάστηκε στη Βαϊμάρη το άγαλμα του Ερνστ Τέλμαν, ο οποίος υπήρξε εμβληματική προσωπικότητα του Κομμουνιστικού Κόμματος Γερμανίας και έδρασε ως γραμματέας του· όντας ο ίδιος φανατικός υποστηρικτής του Ιωσήφ Στάλιν, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη σταλινοποίηση του ΚΚΓ.¹⁶

Στη συνεδρίαση του πολιτικού γραφείου του Ενιαίου Σοσιαλιστικού Κόμματος Γερμανίας, στις 28 Απριλίου του 1958, τονίστηκε πως οι συνδηλώσεις της ανέγερσης του μνημείου στις 14 Σεπτεμβρίου του 1958 θα πρέπει να αφορούν κυρίως τον ρόλο της Λαοκρατικής Δημοκρατίας της Γερμανίας ως «πρώτου ειρηνικού και δημοκρατικού γερμανικού κράτους όπου τα ιδεώδη του αντιστασιακού κινήματος βρήκαν την εκπλήρωσή τους».¹⁷ Τα τρία εμβληματικά μνημεία «για τα θύματα του φασισμού» ανεγέρθηκαν στη ΛΔΓ το 1958, το 1959 και το 1961, στο Μπούχενβαλντ, το Ράβενσμπρουκ και το Ζαξενχάουζεν αντίστοιχα. Στις τελετές που έλαβαν χώρα στο Μπούχενβαλντ, ο Ότο Γκρότεφολ (πρώτος πρωθυπουργός της ΛΔΓ) και ο Βάλτερ Ούλμπριχτ (πρώτος γραμματέας του Ενιαίου Σοσιαλιστικού Κόμματος Γερμανίας και κατόπιν αρχηγός κράτους), εξήραν αποκλειστικά την ηρωική θυσία των πεσόντων ρώσων στρατιωτών. Στην ομιλία του στο Μπούχενβαλντ, ο Ούλμπριχτ έκανε λόγο για χιλιάδες κομμουνιστές, σοσιαλδημοκράτες, σοβιετικούς αιχμάλωτους πολέμου, κατοίκους της Πολωνίας, του Λουξεμβούργου, της Ολλανδίας, της Αυστρίας, αλλά δεν έγινε κανένας λόγος για Εβραίους. Προέκυπτε το ξεκάθαρο μήνυμα πως η Ανατολική Γερμανία ήταν η διάδοχος του αντιφασιστικού αγώνα και της αντίστασης, ενώ η Δυτική Γερμανία ήταν απόγονος φασιστών και ναζιστών. Το κεντρικό μνημείο του Φριτς Κρέμερ στο Μπούχενβαλντ, με την ονομασία «οι απελευθερωμένοι κρατούμενοι» συμβόλιζε ακριβώς αυτή την ηρωοποιητική εκδοχή του παρελθόντος: το σύμπλεγμα ενός παιδιού και δέκα ανδρών με σφιγμένες γροθιές και σημαίες ενσαρκώνουν τους αυτοαπελευθερωθέντες κρα-

15. Παρ' όλα αυτά, ήδη από το 1955, στους εορτασμούς για τα δέκα χρόνια από την απελευθέρωση του στρατοπέδου, η Κεντρική Πολιτική Επιτροπή της ΛΔΓ έκανε έκκληση να γίνει καμπάνια ενημέρωσης στους νέους για τα τρία στρατόπεδα και τη σημασία τους—με έκδοση ειδικών φυλλαδίων— και για την οργάνωση συλλαλητηρίων με μαζική συμμετοχή. Το κεντρικό σύνθημα των εορτασμών ήταν «Ο όρκος μας: Εμπρός για τον θρίαμβο του λαού ενάντια στον Μιλитарισμό και τον Φασισμό!». Μάλιστα, στα πρακτικά της συνεδρίασης του Πολιτικού Γραφείου στις 17 Μαρτίου του 1955 βρίσκουμε στα θέματα της ημερήσιας διάταξης και τον σχηματισμό μιας επιτροπής εργασίας για την «προπαγανδιστική και οργανωτική προετοιμασία» των τριών στρατοπέδων. ΒΑ, SAPMO, DY 6/0311, Bürovorschläge 31 Ιανουαρίου 1955, Lösungen zur 10. Wiederkehr des Internationalen Befreiungstages και Protokoll Nr. 11/55 der Bürositzung am 17. Marz 1955. Σε άλλη «ντιρεκτίβα» για το 1955 δίνονται οδηγίες στους συντρόφους σχετικά με ενδεχόμενη αρθρογραφία για τα στρατόπεδα. Θα έπρεπε οπωσδήποτε να τονίσουν πως αυτά συμβολοποιούν τον αντιφασιστικό αγώνα ενάντια στη Δυτική Γερμανία και τη Συνθήκη του Παρισιού. ΒΑ, SAPMO, DY 6/0311, Berlin, den 23.3.1955, Tgb.-Nr. 12/55/679/8.

16. Το άγαλμα ήταν «το πρώτο αυτού του είδους στη ΛΔΓ»· βλ. ΒΑ, DY 6/VORL. 0791/1, Mahn-Gedenkstätte Buchenwald, Bl. 8, 17 Αυγούστου 1958.

17. Βλ. Thomas Hofmann, «Buchenwald-Gedenktage in Weimar 1945-1995», *Frankfurter Hefte*, τχ. 42, (1995): 357.

τούμενους, την εργατική τάξη, τους εκπροσώπους του προλεταριάτου και εν συνεχεία, την ίδια τη ΛΔΓ.¹⁸ Άλλωστε ο Γκρότεφολ, στις συνεδριάσεις του δημοτικού συμβουλίου για τη μουσειοποίηση του Μπούχενβαλντ το 1958,¹⁹ κατέδειξε τη σημασία του στρατοπέδου για την πολιτική του κράτους του με τα εξής λόγια: «Το Μπούχενβαλντ βρίσκεται στην καρδιά του κράτους μας. Η μνημόνευση ενός τέτοιου μνημείου είναι καθήκον και υποχρέωση όλου του γερμανικού λαού και όχι μόνο της ΛΔΓ».²⁰ Σε ομιλία του στην Επιτροπή Αντιστασιακών Αντιφασιστικού Αγώνα, ο Γκρότεφολ επιτέθηκε στο αντίζηλο κράτος της Βόννης, που «επιζητά έναν νέο πόλεμο». Το Μπούχενβαλντ, επομένως, όφειλε να ενσαρκώσει το ιδεώδες του αντιφασιστικού αγώνα ενάντια στα σχέδια για πυρηνικό πόλεμο.²¹ Ο Χόρχε Σεμπρούν, κρατούμενος του στρατοπέδου που ανέπτυξε αντιστασιακή δράση στη Γαλλία και μεταπολεμικά αποτέλεσε εμβληματική μορφή της διάνοησης, σε ένα σπουδαίο αυτοβιογραφικό του βιβλίο για τη ζωή του στο Μπούχενβαλντ, αλλά και στο μετέπειτα ισπανικό κομμουνιστικό κόμμα, γράφει με δηκτικό τρόπο για τις μνημειοποιήσεις της ΛΔΓ:

Είχε ανεγείρει [το καθεστώς] έναν τύμβο αναμνηστικό, μεγάλου πλαστικού πλούτου. Κουνούσα το κεφάλι, είχα δει φωτογραφίες, ήξερα, μια αηδία ήταν. Ένας πύργος, γλυπτά, μάρμαρο, μια αλέα με τοίχους που είχαν ανάγλυφα και πελώριες σκάλες. [...] Όχι, δεν θα πήγαινες στη Βαϊμάρη να επισκεφτείς το μνημείο του Μπούχενβαλντ. Δεκάρα δεν δίνεις για το μνημείο. Έχεις δει φωτογραφίες του, δεν έχεις καμία δουλειά με αυτό. Τόσο το χειρότερο για τον Μπέρτολντ Μπρεχτ αν αληθεύει ότι η ιδέα του βρωμομνημείου αυτού είναι δική του. Τον μεγάλο εκείνο κακοτράχαλο πύργο, με το γιγάντιο καμπαναριό στην κορυφή του, το Glockenturm, φρικαλέο φαλλό ορθωμένο στο λόφο του Έτερσμπεργκ, ας τον έβαζαν εκεί που ήξεραν. Χώνοντας μαζί, για συμπλήρωμα, και το γλυπτό εκείνο σύνολο του καθηγητή Φριτς Κρέμερ, έμπειρου καλλιτέχνη του λαού αναμφίβολα, που είναι στημένο μπροστά στο Glockenturm.²²

18. Μια περίπτωση ανάλογη περίπτωση αποτελεί το στρατόπεδο Μαουτχάουζεν στην Αυστρία, που συμβολοποιήθηκε ως τόπος του αυστριακού μαρτυρολογίου χωρίς να ληφθεί υπόψη πως μόνο μια μειοψηφία κρατουμένων σε αυτό ήταν αυστριακής υπηκοότητας. Βλ. Bertrand Perz, «Österreich», στο *Verbrechen erinnern: Die Auseinandersetzung mit Holocaust und Völkermord*, επιμ. Volkhard Knigge και Norbert Frei (Μόναχο: C. H. Beck, 2002), 175.

19. Στις ίδιες συνεδριάσεις συζητήθηκε και το ζήτημα της ανέγερσης μνημείου για τον Ερνστ Τέλμαν.

20. BA, SAPMO, DY/1026, Protokoll der 3. Sitzung des Rates der Stadt Weimar am 23.1.1958. Στη συνεδρίαση αυτή αποφασίστηκε η ανέγερση του μνημείου να συνοδεύεται από το σύνθημα «Τα θύματα του φασιστικού τρόμου προειδοποιούν: Οι λαοί όλης της Ευρώπης πρέπει να υπερασπιστούν το μεγαλύτερο αγαθό της ανθρωπότητας, την Ειρήνη».

21. BA, SAPMO, DY/1026, Sitzung des Komitees der antifaschistischen Widerstandskämpfer, Montag, 30 Ιουνίου 1958.

22. Χόρχε Σεμπρούν, *Τι ώραία Κυριακή!*, 48, 251-252.

Ο Γκρότεφολ, στα εγκαίνια του «ειδικού στρατοπέδου» του Μπούχενβαλντ, στις 14 Σεπτεμβρίου του 1958, νομιμοποίησε με τον λόγο του τις πολλαπλές λειτουργίες του μνημείου προς την κατεύθυνση της σοσιαλιστικής ανασυγκρότησης:

Τίμιοι και θαρραλέοι, έπεσαν σε αυτό τον χώρο άνθρωποι όπως ο κομμουνιστής Τέλμαν, ο ιερέας Σνάιντερ, οι αμέτρητοι σοβιετικοί κρατούμενοι, οι βασανισμένοι εργάτες καταναγκαστικών έργων και χιλιάδες άλλοι [...] Ο χιτλεροφασισμός ηττήθηκε το 1945, αλλά μόνο σε ένα κομμάτι της Γερμανίας ξεριζώθηκε από τις ρίζες του, στη Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας. [...] Εμείς μάθαμε από τα λάθη της γερμανικής ιστορίας. Αντίθετα, το αντιδραστικό κράτος της Δυτικής Γερμανίας διατηρεί τον ίδιο φασιστικό και επιθετικό χαρακτήρα. Όμως στη Γερμανία υπάρχει ένα ειρηνικό κράτος, αυτό της Λαοκρατικής Δημοκρατίας της Γερμανίας, το κράτος των εργατών και των αγροτών.

Στον λόγο του ο Γκρότεφολ ονομάτισε υψηλά στελέχη της Δυτικής Γερμανίας με «σκοτεινό» παρελθόν που «έβαλαν νέες στολές, ενώ φορούν παλιά παράσημα για τα φρικτά τους εγκλήματα».²³ Ήδη από τις πρώτες συνεδριάσεις της Επιτροπής Ανέγερσης Μνημείου στο Μπούχενβαλντ διαφαινόταν η έμφαση στην κυριότερη λειτουργία του: «Η μνήμη από μόνη της δεν επαρκεί, έχουμε καθήκον να ενημερώσουμε τους λαούς και να συνδράμουμε παραδειγματικά στην παγίωση της ειρήνης».²⁴

Το μουσείο του στρατοπέδου είχε ως σκοπό του να ενδυναμώσει τα σοσιαλιστικά ιδανικά και να επιτεθεί στη «στρατοκρατική» Δυτική Γερμανία που εκείνη την εποχή συνεχώς αύξανε τους πολεμικούς εξοπλισμούς και προμηθευόταν, υποτίθεται, πυρηνικές βόμβες.²⁵ Αλλά και τα επίσημα σχεδιαγράμματα για την ανέγερση του μνημείου στο Ράβενσμπρουκ δεν διέφεραν ως προς τις επιδιώξεις τους: το μνημείο προσκαλούσε σε «αγωνιστικό συλλαλητήριο ενάντια στη милитарιστική απειλή της φασιστικής Δυτικής Γερμανίας».²⁶ Για τους πρώην κρατούμενους του ειδικού στρατοπέδου συγκέντρωσης το μνημείο ήταν εντυπωσιακή απόδειξη της ετοιμότητας του λαού της ΛΔΓ για νέους αγώνες.

23. BA, DY 6/VORL, 0791/1, Rede des Ministerpräsidenten Otto Grotewohl, 14 Σεπτεμβρίου 1958.

24. BA, DY 6/VORL, 0791/1, Tagung des Komitees für die Einweihung der Mahn- und Gedenkstätte Buchenwald, 13 Ιανουαρίου 1958.

25. Πολλοί σύντροφοι εξέφρασαν τις αντιρρήσεις τους για τη μονοδιάστατη πολιτιστική πολιτική του κόμματος. Ο γενικός γραμματέας της σοβιετικής επιτροπής ειρήνης Κότοφ, μετά την επίσκεψή του στο μουσείο, ήταν της άποψης πως η παρουσίαση της ιστορίας του εργατικού κινήματος είναι πολύ αναλυτική και πως το Μπούχενβαλντ θα έπρεπε να έχει διεθνή χαρακτήρα. BA, Institut für Marxismus-Leninismus, NY 4007, Hinweise des Genossen Kotow, 4 Σεπτεμβρίου 1956.

26. BA, SAPMO, DY/1026, Plan für die Einweihung der Mahn- und Gedenkstätte Ravensbrück am 12. September 1959.

Τα τρία στρατόπεδα στο έδαφος της ΛΔΓ αποτελούν μια ενδιαφέρουσα μείξη αποσιωπήσεων, επιλεκτικής χρήσης του παρελθόντος και πολιτικής εργαλειοποίησης για χάρη της «σοσιαλιστικής ανασυγκρότησης της ΛΔΓ, της σοσιαλιστικής κοσμοθεώρησης και των επαναστατικών παραδόσεων του λαού». ²⁷ Οι αποσιωπήσεις έγκεινται στην εξύμνηση της αριστερής αντίστασης που αποτέλεσε τον ιδρυτικό λίθο του «πρώτου γερμανικού σοσιαλιστικού κράτους». Οι τρεις μνημονικοί τόποι συνδέθηκαν με θεμελιώδεις προσωπικότητες της κομμουνιστικής αντίστασης, όπως ο Τέλμαν, και αποτέλεσαν μέχρι την επανένωση βασικό μέσο άσκησης πολιτικής κριτικής προς τη Δυτική Γερμανία, συχνότατα με έντονα καταγγελτικό τόνο. Ορισμένα πρόσωπα που στελέχωναν την ανώτερη διοίκηση της Δυτικής Γερμανίας, όπως ο Χανς Γκλόμπκε, ²⁸ ένας από τους δημιουργούς της έκτακτης νομοθεσίας που έδωσε στον Χίτλερ τεράστια δύναμη και νομικός σύμβουλος στο Γραφείο Εβραϊκών Υποθέσεων του Υπουργείου Εσωτερικών του Τρίτου Ράιχ, συγκέντρωσαν τα πυρά των επιθέσεων της ΛΔΓ. Τα στρατόπεδα αποτέλεσαν προς αυτή την κατεύθυνση το ισχυρότερο μέσο άσκησης πολιτικής πίεσης. Οι μνημειοποιήσεις τους επιταχύνθηκαν προκειμένου να προβληθούν ως αντεπιχείρημα για την πολεμική πολιτική των δυτικών, που «στελεχώνουν αδιακρίτως με δεκάδες πρώην ναζί τις επίσημες θέσεις του κράτους ως δικαστές και σύμβουλοι του κράτους». ²⁹ Σε ένα ενδιαφέρον βρετανικό έγγραφο ξεκαθαρίζεται και η επίσημη βρετανική πολιτική για τις μνημειοποιήσεις των στρατοπέδων: «Υπήρξαν και υπάρχουν τόσοι πρώην ναζί στη Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας όσοι και στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας. Όσον αφορά το Νταχάου, το μόνο διατηρημένο στρατόπεδο στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία, είναι χρήσιμο να το συντηρούμε για πάντα για όλες τις δυτικές χώρες, καθώς οι κομμουνιστές χρησιμοποιούν με πολύ διαφορετικό τρόπο τα ειδικά στρατόπεδα συγκέντρωσης, κάτι που δεν επιθυμούμε να δούμε να συμβαίνει στο Νταχάου». ³⁰

27. Απόσπασμα από την προπαγανδιστική δράση της Freie Deutsche Jugend (Οργάνωση νεολαίας των ελεύθερων νέων) της ΛΔΓ για «την αποστολή των θεατρικών παραστάσεων, των μουσειακών εκθέσεων, των μνημείων και των εκδρομών σε σοσιαλιστικά εργοστάσια». Βλ. BA, DY 24/2623 FDJA Protokoll Nr. 174, 18 Αυγούστου 1958.

28. Διευθυντής της Καγκελαρίας της Δυτικής Γερμανίας, από τους κοντινότερους συνεργάτες του Αντενάουερ από το 1953 μέχρι το 1963.

29. BA, DY 24/3.749-FDJ, Offene Brief des Zentralrats der Freien Deutschen Jugend an die westdeutsche Jugend, Nr. 79/VI/60.

30. NA, FCO 33/2194, Commonwealth War Graves Association, 17 Αυγούστου 1973.

Ράβενσμπρουκ

Ο δεύτερος μνημονικός τόπος της ΛΔΓ, το γυναικείο στρατόπεδο Ράβενσμπρουκ, το 1956 είχε ακόμα μεγάλες ποσότητες διασκορπισμένου αρχαιακού υλικού των Ες Ες.³¹ Η κατάσταση αποδιοργάνωσης μέχρι την τελική αποκατάστασή του το 1959 αντικατοπτρίζεται στην επιστολή του Γκρότεφολ προς τον αρχηγό των σοβιετικών στρατευμάτων Γκρέτσκο (15 Νοεμβρίου 1956), στην οποία τονίζεται πως οι επισκέπτες σχηματίζουν κακή γνώμη αντικρίζοντας το παραμελημένο στρατόπεδο. Επιπλέον, στην κεντρική πλατεία βρίσκονται πεταμένα σκουπίδια και οι επιφάνειες «έχουν πνιγεί στα ζιζάνια», με αποτέλεσμα την καταστροφή του μνημείου. Ο Γκρότεφολ, στο τέλος της επιστολής, παρακαλεί για την άμεση εξέταση της κατάστασης, καθώς «πληγώνονται τα αισθήματα των συντρόφων μας και των ξένων επισκεπτών που φυλακίστηκαν στο Ράβενσμπρουκ. Η σημερινή κατάσταση τραυματίζει ανεπανόρθωτα τον σεβασμό απέναντι στα θύματα του φασισμού».³² Πάντως, ο Γκρέτσκο απάντησε με επιστολή του στις 27 Νοεμβρίου πως το στρατόπεδο καθαρίστηκε και ήταν πλέον επισκέψιμο.

Το μουσείο ονομάστηκε «Μουσείο Αντιστασιακού Αγώνα». Βάρος δόθηκε στην παρουσίαση του προλεταριάτου και της μεσοαστικής τάξης, δηλαδή το εκθεσιακό υλικό δεν είχε καμιά συνάφεια με το στρατόπεδο και την ιστορία του. Το σενάριο του μουσείου περιλάμβανε τις εξής θεματικές ενότητες: ατομική βόμβα στη Δυτική Γερμανία, εικόνες από την καθημερινότητα στη ΛΔΓ (εικόνες εργατριών, οικοδόμων, επιστημόνων, καλλιτεχνών, οι οποίες πλαισίωναν τα κείμενα), παραθέματα από την Κλάρα Τσέκιν, εμβληματικές φιγούρες της αντίστασης (π.χ. Τέλμαν) και η αντίσταση στις υπό κατάληψη χώρες με αναφορά και στην Ελλάδα (ο ΕΛΑΣ ως σημαντικότερη και μαζικότερη αντιστασιακή οργάνωση στη χώρα). Στην ενότητα για τη Δυτική Γερμανία τονιζόταν εμφaticά πως οι πρωταγωνιστές του χιτλερισμού στελέχωναν πλέον την κυβέρνηση, όπως για παράδειγμα ο στρατηγός Χανς Σπάιντελ (πλέον στρατηγός του ΝΑΤΟ) ή ο Γκλόμπκε. Εντύπωση προκαλούν τα κείμενα της έκθεσης που αποκαλούν «ναζί» τον Σπάιντελ, ο οποίος υπηρέτησε στο ανατολικό μέτωπο, αλλά μετέστρεψε τη στάση του συμμετέχοντας στην απόπειρα κατά του Χίτλερ στις 20 Ιουλίου του 1944 και συνελήφθη από τη Γκεστάπο. Μάλιστα, οι φωτογραφίες του Σπάιντελ στο μουσείο τοποθετήθηκαν

31. Η επιτροπή του Ράβενσμπρουκ παρακαλεί τον πρόεδρο Γκρότεφολ να στείλει μια επιστολή στον Γκρέτσκο, αρχηγό των σοβιετικών μονάδων στη Γερμανία, ώστε να επιληφθεί του θέματος και να εξεταστούν αυτά τα έγγραφα που αποτελούν σημαντικό μουσειακό υλικό ενόψει της ανέγερσης του μουσείου στο στρατόπεδο. BA, NY 4090, Archivsignatur 554, Otto Grotewohl Nachlass, επιστολή, 14 Νοεμβρίου 1956.

32. BA, NY 4090, 554, Otto Grotewohl Nachlass, επιστολή Grotewohl στις 15 Νοεμβρίου 1956, Betr. Gedenkstätte im ehemaligen KZ Ravensbrück.

δίπλα στις φωτογραφίες του Χίτλερ και του Αντενάουερ.³³ Το μουσείο του στρατοπέδου εγκαινιάστηκε στις 12 Σεπτεμβρίου του 1959. Η οδηγία ήταν μία: «Στο επίκεντρο της έκθεσης δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση να σταθούν οι θηριωδίες των Ες Ες, αλλά ο αντιφασιστικός αγώνας των γυναικών του στρατοπέδου και η επιτακτικότητα της διατήρησης της ειρήνης για την αποτροπή μιας επανάληψης της φασιστικής βαρβαρότητας».³⁴ Παράλληλα, στηλιτεύτηκε η πολιτιστική πολιτική της Δυτικής Γερμανίας, που ξεχνούσε τα δικά της στρατόπεδα όπως το Νταχάου, στο οποίο μόνο μια αναμνηστική πλάκα υπενθύμιζε τις αθλιότητες της ναζιστικής περιόδου.³⁵

Από τα έγγραφα της ΛΔΓ φαίνεται πως το 1957 ήταν χρονιά έντονων ζυμώσεων στις αίθουσες συνεδριάσεων του κόμματος.³⁶ Συστάθηκε το πρώτο καλλιτεχνικό και επιστημονικό συμβούλιο για τη μουσειακή οργάνωση των τριών στρατοπέδων ως «εθνικών μνημειακών χώρων» (Kuratorium für den Aufbau Nationaler Gedenkstätten) υπό την προεδρία του Γκρότεφολ, ο οποίος θα επόπτευε την πρόοδο των εργασιών στα τρία στρατόπεδα. Στις 26 Νοεμβρίου του ίδιου χρόνου αποφασίστηκε η ανέγερση ενός μνημείου στο Ράβενσμπρουκ αποκλειστικά με αντρικές φιγούρες. Στην απόφαση αυτή αντέδρασαν οι γυναίκες της επιτροπής των κρατουμένων του Ράβενσμπρουκ, με το σκεπτικό πως πρόκειται για το μοναδικό στρατόπεδο στην Ευρώπη στο οποίο κρατήθηκαν σχεδόν αποκλειστικά γυναίκες 18 διαφορετικών εθνικοτήτων. Έτσι, αντέτειναν στην αρχική πρόταση μια νέα: οι δευτερεύουσες φιγούρες να καταργηθούν, να παραμείνει η κεντρική και να πλαισιώνεται από δύο γυναικείες φιγούρες με μαντίλι και κομμένα μαλλιά.³⁷

Το μνημείο εγκαινιάστηκε στις 12 Σεπτεμβρίου του 1959. Τα εγκαινία αποτελούσαν για τη ΛΔΓ εθνικό και διεθνές γεγονός με πολιτικές συνδηλώσεις. Δέκα χρόνια είχαν περάσει από την ίδρυση του κράτους και η τελετή των εγκαινίων συν-

33. BA, NY 4049, Institut für Marxismus-Leninismus, Protokoll über die Sitzung des Ravensbrück-Kommission am 17.10.58. BA, NY 4049, Institut für Marxismus-Leninismus, Protokoll II: Besprechung über das Drehbuch Ravensbrück am 4.12.1958.

34. BA, NY 4049, Institut für Marxismus-Leninismus, NL 49/31, Bl. 127-202, Einige Gedanken zur Ausgestaltung des Ravensbrück-Museums. Χαρακτηριστικό του πολεμικού κλίματος που είχε αναπτυχθεί κατά της Δυτικής Γερμανίας (ή αλλιώς του «κράτους του Αντενάουερ» όπως αναφέρεται συνεχώς στα έγγραφα της ΛΔΓ) είναι ο προτεινόμενος τίτλος ενός άρθρου προς έγκριση: «Η πολιτική του Αντενάουερ στα ίχνη του Χίτλερ» BA, DY 6/VORL. 0791/2, SAPMO.

35. BA, DY 6/VORL. 0791/1, Mahn-Gedenkstätte Buchenwald, DDR, Blatt 20, Βερολίνο, 13 Σεπτεμβρίου 1958.

36. Τον επόμενο χρόνο, το 1958, αποφασίστηκε στη ΛΔΓ η απονομή χρυσού μεταλλίου στον πιο «δραστήριο αντιστασιακό αγωνιστή ενάντια στο χιτλερικό καθεστώς». Οι δεκαπέντε προϋποθέσεις για τις υποψηφιότητες σχετίζονταν με την κατάθεση τεκμηρίων του υποψηφίου που θα αποδείκνυαν την αντιστασιακή του δράση, κάτι αρκετά δύσκολο, καθώς δεν μπορούμε να φανταστούμε τους χειροπιαστούς τρόπους απόδειξης αυτής της δράσης. BA, DY/1026, Direktiven zur Verleihung der Medaille «Kämpfer gegen den Faschismus».

37. BA, NY 4090, Archivsignatur 554- Otto Grotewohl Nachlass, 30 Νοεμβρίου 1957, Prot. 5879.

δεόταν αποκλειστικά με αυτό το γεγονός και τη μνημόνευσή του.³⁸ Η Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας αυτοπροσδιοριζόταν emphaticά ως το πρώτο ειρηνικό κράτος «στην ιστορία και στο έδαφος της Γερμανίας» που μαχόταν ενάντια στον милитарισμό και τον φασισμό, και διέφερε ριζικά από το «πολεμοχαρές και διοικούμενο από παλαιούς ναζί δυτικογερμανικό κράτος».³⁹

Ζαξενχάουζεν

Εκατοντάδες επιζώντες του Ζαξενχάουζεν επέστρεψαν στο στρατόπεδο στις 23 Απριλίου του 1961, ακριβώς δεκαέξι χρόνια μετά την απελευθέρωσή τους, αυτή τη φορά οικειοθελώς. Οι μαυρόασπρες ριγωτές στολές τους, που τις φορούσαν άλλοτε στον τόπο του μαρτυρίου τους, ήταν πλυμένες και σιδερωμένες. Ξυπνούσαν μνήμες σαφώς επώδυνες, αυτή τη φορά όμως η επιστροφή στο κολαστήριο γινόταν για σημαντικό λόγο, την ανέγερση του μνημείου στο Ζαξενχάουζεν από το κομμουνιστικό Ενιαίο Σοσιαλιστικό Κόμμα Γερμανίας. Εντούτοις, ο πρόεδρος της ΛΔΓ Βάλτερ Ούλμπριχτ, στην κεντρική ομιλία του, αναφέρθηκε ελάχιστα στους ανθρώπους αυτούς. Κυρίως αναλώθηκε στην επίθεση ενάντια στη «στρατοκρατική Δυτική Γερμανία». Τα εγκαίνια πραγματοποιούνταν σε μια σημαντική περίοδο κορύφωσης του Ψυχρού Πολέμου. Δύο μέρες πριν από την τελετή ο πρόεδρος Κένεντι παραδέχτηκε δημοσίως την παταγώδη αποτυχία της εισβολής στον Κόλπο των Χοίρων με σκοπό την ανατροπή του Φιντέλ Κάστρο, ενώ στο ενδογερμανικό ψυχρό μέτωπο συνεχιζόταν με αμείωτη ένταση η φυγή πολλών Ανατολικογερμανών προς δυσμάς, προς αναζήτηση της γης της επαγγελίας. Μόνο τις τρεις πρώτες εβδομάδες του Απριλίου, 15.000 πρόσφυγες πέρασαν τα σύνορα της διαιρεμένης τους χώρας.

Η συγκυρία, λοιπόν, έδωσε στο καθεστώς την ευκαιρία να εργαλειοποιήσει για πολιτικούς λόγους το μνημείο του Ζαξενχάουζεν. Παρόλο που οι Εβραίοι απουσίαζαν από τη συλλογική μνημόνευση του Ενιαίου Σοσιαλιστικού Κόμματος Γερμανίας, ο Ούλμπριχτ αναφέρθηκε στη δίκη του Άιχμαν, που είχε ξεκινήσει στην Ιερουσαλήμ εκείνο το διάστημα. Στον κατάλογο των καλεσμένων υπήρχαν ακόμα και ονόματα όπως η Μάρλεν Ντίτριχ, ο Τσάρλι Τσάπλιν και ο ιταλός σκηνοθέτης Λουκίνο Βισκόντι, οι οποίοι εντούτοις τελικά δεν προσκλήθηκαν λόγω του υψηλού

38. Βλ. το σχέδιο για την προετοιμασία των εγκαίνιων του Ράβενσμπρουκ, BA, DY 6/0329, Βερολίνο, 21 Απριλίου 1959, Plan für die Vorbereitung und Durchführung der Mahn- und Gedenkstätte Ravensbrück.

39. Αυτό τονίζει και η Ίλσε Τιέλε, πρόεδρος του Δημοκρατικού Συλλόγου Γυναικών Γερμανίας σε συνεδρίαση της Επιτροπής Ανέγερσης Μνημείου στο Ράβενσμπρουκ στις 19 Ιανουαρίου του 1959. BA, NY 4090, Archivsignatur 554- Otto Grotewohl Nachlass.

ταξιδιωτικού κόστους. Αυτό που δεν ξεχνούσε το αντίπαλο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Γερμανίας ήταν πως μετά το 1945 στο συγκεκριμένο ειδικό στρατόπεδο συγκέντρωσης δεν φυλακίζονταν μόνον ναζί, αλλά και ιδεολογικά όμοροι αντίπαλοι του κομμουνιστικού καθεστώτος, μεταξύ τους και πολλοί σοσιαλδημοκράτες. Γι' αυτό την ημέρα των εγκαινίων μοιράστηκαν φυλλάδια του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος Γερμανίας που έγραφαν ότι «το Ζαξενχάουζεν δεν ήταν μόνο ναζιστικό κολαστήριο αλλά και κομμουνιστικό».⁴⁰ Τέσσερις μήνες αργότερα, το καθεστώς κατασκεύαζε το Τείχος που θα χώριζε το Βερολίνο επί είκοσι οκτώ χρόνια.

Η Επιτροπή Αντιστασιακών Αντιφασιστικού Αγώνα (ΕΑΑΑ) ήδη από το 1954 είχε προτείνει να αποτελέσει το Ζαξενχάουζεν –άλλοτε το κύριο κέντρο εκπαίδευσης, μαζί με το Νταχάου, για διοικητές και στελέχη του ναζιστικού στρατοπεδικού συστήματος– το εθνικό μνημείο της ΛΔΓ στο οποίο θα τιμούνται «τα θύματα που έπεσαν για τη νίκη του Σοσιαλισμού».⁴¹ Για να πραγματοποιηθεί αυτό, θα έπρεπε να ανακατασκευαστεί και να συντηρείται σε μόνιμη βάση.⁴² Πριν από την ανακατασκευή του, οι Σοβιετικοί διατήρησαν το στρατόπεδο ως χώρο κράτησης και σωφρονισμού των Γερμανών και αντιφρονούντων στο νεοεπιβληθέν καθεστώς. Από το 1945 ως το 1950, σύμφωνα με εκθέσεις εκείνης της εποχής, φυλακίστηκαν σε αυτό 50.000, εκ των οποίων οι 26.000 σκοτώθηκαν.⁴³

Το σενάριο για το μουσείο του Ζαξενχάουζεν υπερτόνιζε την ειρηνική πολιτική της ΛΔΓ, κάτι που προκάλεσε ακόμα και την αντίδραση μελών του κόμματος. Σε συνεδρίαση της Γραμματείας Εθνικού Συμβουλίου των μετωπικών κομμάτων και οργανώσεων της ΛΔΓ τον Φεβρουάριο του 1961, ο σύντροφος Σπίλμαν υπογράμμισε την έλλειψη διαλόγου με τους επισκέπτες από τη Δυτική Γερμανία και ο σύντροφος Μπρας τόνισε την αναγκαιότητα να επισκέπτονται οι Δυτικογερμανοί το μουσείο.⁴⁴ Φαίνεται πως οι λιγοστές αντίθετες φωνές δεν λήφθηκαν υπόψη. Στα εγκαίνια του Ζαξενχάουζεν στις 23 Απριλίου του 1961, η Γραμματεία Εθνικού Συμβουλίου με επιστολή της ανέφερε: «Εδώ στη ΛΔΓ, σε αντίθεση με τη Δυτική Γερμανία, έχουμε ως κληροδότημα τον ηρωισμό των αγωνιστών μας».⁴⁵ Ο ίδιος ο Ούλμπριχτ είχε δηλώσει περήφανος ήδη τρία χρόνια νωρίτερα:

40. Ana Saliste, «Sachsenhausen: Wie eine KZ-Gedenkstätte instrumentalisiert wurde», *Welt*, 17 Απριλίου 2011, επίσκεψη 24 Απριλίου 2022, <http://www.welt.de/kultur/article13190295/Wie-eine-KZ-Gedenkstaette-instrumentalisiert-wurde.html?print=true#reqdrucken>.

41. BA, NY 4090, Archivsignatur 554- Otto Grotewohl Nachlass, επιστολή του αρχιτέκτονα Lingner του Υπουργείου Έργων-Ανοικοδόμησης, 21 Οκτωβρίου 1955.

42. BA, NY 4090, Archivsignatur 554- Otto Grotewohl Nachlass, Vorlage 1 Οκτωβρίου 1954.

43. Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών Αθήνα (ΙΑΥΕ), 1950, φάκελος 94, υποφάκελος 1. Στην ίδια έκθεση αναφέρεται πως τον Ιανουάριο του 1950 το ειδικό στρατόπεδο είχε 15.000 κρατούμενους, εκ των οποίων το 10% ήταν γυναίκες και 40 παιδιά.

44. BA, DY 6/0337, Sekretariat des Büros des Präsidiums des Nationalrats, Berlin, den 1.2.1961.

45. BA, DY 6/0337, Büro des Präsidiums des Nationalrats, 23 Απριλίου 1961.

Η σοσιαλιστική ανασυγκρότηση ενοχλεί μονάχα εκείνους που καθαιρέθηκαν προ πολλού από την εξουσία στο δικό μας κράτος, δηλαδή τους γαλαζοαίματους μεγαλοκτηματίες, τα πρωτοπαλίκαρα των μονοπωλίων και τους ναζί στρατηγούς, που όλοι τους βρήκαν περιποίηση στην Ομοσπονδιακή Γερμανία όπως σε ένα εθνικό πάρκο.⁴⁶

Η έντονα προβληματική διαχείριση του παρελθόντος στην Ανατολική Γερμανία αποτελεί ένδειξη της πάσχουσας «Vergangenheitsaufarbeitung» (επεξεργασίας του παρελθόντος) έως το 1989. Πώς να γίνει μνημονικός τόπος η Σοά, όταν η Ανατολική Γερμανία αντιμετώπιζε με δυσπιστία ακόμα και σημαντικά πρόσωπα της αντίστασης αποσιωπώντας τη δράση τους; Παράλληλα, η ηρωοποίηση του Ερνστ Τέλμαν στη ΛΔΓ λάμβανε τεράστιες διαστάσεις. Το άγνωστο⁴⁷ μνημείο στην κωμόπολη Ζίγκενχαλς του Βρανδεμβούργου, αφιερωμένο στον Τέλμαν, συνέθετε ένα πλέγμα ιδιαιτεροτήτων στο μνημονικό τοπίο της ΛΔΓ. Στο μέρος αυτό, τον Φεβρουάριο του 1933, ο Τέλμαν μίλησε μπροστά σε σαράντα στελέχη του Κομμουνιστικού Κόμματος Γερμανίας για τις προοπτικές του κόμματος μετά την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία, κατά την τελευταία δημόσια εμφάνισή του πριν συλληφθεί από τους ναζί. Ωστόσο, οι ιδιαιτερότητες του μνημείου βρίσκονται αλλού. Πρόκειται για το πρώτο μνημείο του Τέλμαν και για τον πρώτο ενδείκτη υλικότητας της μνήμης του αντιφασιστικού αγώνα στη ΛΔΓ, πριν ακόμα και από τη μουσειοποίηση των στρατοπέδων. Επίσης, το μνημείο είχε πολλαπλή λειτουργικότητα, ως τουριστικός προορισμός, τόπος συνάντησης εκδρομέων, χώρος πολιτικών εκδηλώσεων του κόμματος.⁴⁸ Το μνημείο ανακαινίστηκε στις 7 Φεβρουαρίου του 1953 με λαμπρές εορταστικές εκδηλώσεις και με εναρκτήριο λόγο του Βάλτερ Ούλμπριχτ. Όπως επισημαίνει ο Κριστόφ Χένζελερ, τα πρώτα χρόνια μετά το 1945 ο αντιφασισμός στη ΛΔΓ δεν συνδεόταν μόνο με την αριστερή αντίσταση. Αυτό άλλαξε τη δεκαετία του 1950, και το παράδειγμα της αντικατάστασης του Συλλόγου των Διωχθέντων από τους Ναζί (Verband der Verfolgten des Naziregimes) από την Επιτροπή Αντιφασιστικού Αγώνα της ΛΔΓ (Komitee der Antifaschistischen Widerstandskämpfer, KAW) που υπαγόταν απευθείας στο κόμμα, είναι χαρακτηριστικό αυτής της αλλαγής θεώρησης. Ο Τέλμαν προσωποποιούσε τον νέο αριστερό αντιφασισμό.⁴⁹ Αυτή η ημιθρησκευτική προσωπολατρία τον μετέτρεψε σε είδωλο της

46. BA, DY 6/VORL. 0791/1, Mahn-Gedenkstätte Buchenwald, 15 Σεπτεμβρίου 1958, Bl. 14.

47. Άγνωστο, διότι γνωρίζουμε κυρίως τα αγάλματα του Τέλμαν στη Βαϊμάρη και σε άλλες πόλεις της Γερμανίας, καθώς και το πάρκο Ερνστ Τέλμαν στο Πρεντολάουερ Μπεργκ του Βερολίνου.

48. Christoph Henseler, «Thälmanns Gethsemane: Die Gedenkstätte Ziegenhals und ihr Ende», *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 6, τχ. 58 (2010): 527.

49. Υπάρχει εκτεταμένη γερμανική βιβλιογραφία σχετικά με τον «αντιφασιστικό μύθο της ΛΔΓ». Τον όρο εισήγαγε κυρίως ο Michael Zimmermann στο Thomas Flierl, *Mythos Antifaschismus: Ein Traditionskabinett wird kommentiert* (Βερολίνο: Christoph Links Verlag, 1992), 135-142.

ΛΔΓ. Πολλές ταινίες από τα κρατικά στούντιο της Deutsche Film-Aktiengesellschaft (DEFA) στην Ανατολική Γερμανία επέτειναν αυτή την αγιοποίηση.⁵⁰ Η τάση αντιστράφηκε μετά το 1989, όταν ξεκίνησαν οι μεγάλης κλίμακας αποκαθλώσεις των μνημείων της κομμουνιστικής αντίστασης.⁵¹ Ο Τέλμαν αναπόφευκτα βρέθηκε στο στόχαστρο του « ανέμου της αλλαγής ». Μετά την επανένωση των δύο Γερμανιών, το μνημείο στο Βρανδεμβούργο ξεθεμελιώθηκε από την τοπική κυβέρνηση (2010) για άγνωστους λόγους. Το μνημείο αποτέλεσε τον πρώτο τόπο μνήμης της ΛΔΓ. Μέσω αυτού το κόμμα αυτοεπιβεβαιωνόταν εξασφαλίζοντας τη νομιμοποίηση του κράτους και την πρωτοκαθεδρία στον αντιφασιστικό αγώνα. Παράλληλα, νομιμοποιούσε τον Ούλμπριχτ στην προσωπική του κυριαρχία στο κόμμα. Δημιουργήθηκε με εθελοντική εργασία των κατοίκων και της αστυνομίας (19.283 ώρες εργασίας συνολικά).⁵²

Αντί επιλόγου

Μετά τη χρονιά ορόσημο, το 1989, επικρατούσε η εντύπωση πως το παρελθόν του κομμουνιστικού καθεστώτος επισκίαζε το παρελθόν του ναζισμού. Η Στάζι θεωρούνταν πιο επονεϊδίστη από την Γκεστάπο. Η εκκαθάριση των κομμουνιστών από το δικαστικό και το διπλωματικό σώμα (αποκομμουνιστικοποίηση) έλαβε ασύγκριτα μεγαλύτερες διαστάσεις από την εκκαθάριση των ίδιων σωμάτων από τους πρώην ναζί (αποναζιστικοποίηση) μετά το τέλος του πολέμου, οι οποίοι δεν τιμωρήθηκαν πλην μερικών εξαιρέσεων. Το κομμουνιστικό και αντιφασιστικό παρελθόν εξοβελίστηκε μετά το 1989, όταν ξεθεμελιώθηκαν μνημεία, τόποι μνήμης και ιστορικές εκθέσεις. Το αίτημα των Γερμανών για εξιλέωση από τα άχθη του ναζιστικού παρελθόντος ξεπεράστηκε με την έντονη επιθυμία για απαλλαγή από την πρόσφατη «δεύτερη γερμανική δικτατορία», όπως ονομάστηκε η περίοδος των ετών 1949-1989.⁵³ Η τάση αυτή εξομοίωσης των δύο ιδεολογιών και καθεστώτων, που είχε ήδη

50. Για παράδειγμα, *Ernst Thälmann-Sohn seiner Klasse* [Ερνστ Τέλμαν: Γιος της τάξης του], σκηνοθεσία Kurt Maetzig, 1953/3· *Ernst Thälmann-Führer seiner Klasse* [Ερνστ Τέλμαν: Αρχηγός της τάξης του], σκηνοθεσία Kurt Maetzig, 1953/3· *Ernst Thälmann*, σκηνοθεσία Georg Schiemann, 1984. Κυκλοφόρησαν μέχρι και παιδικά βιβλία για τον «Τέντι» (χαϊδευτικό του Τέλμαν).

51. Την ξεθεμελίωση των μνημείων ακολούθησε η μετονομασία των δρόμων και ολόκληρων πόλεων, όπως η Καρλ Μαρξ Σταντ.

52. Το περίεργο ήταν πως η επίσκεψη στην αίθουσα αυτή έπρεπε να γίνει με τη συνοδεία ξεναγού και δεν επιτρεπόταν η μεμονωμένη περιήγηση στον χώρο.

53. Bernd Faulenbach, «Konkurrierende Vergangenheiten? Zu den aktuellen Auseinandersetzungen um die deutsche Erinnerungskultur», *Deutschland Archiv*, τχ. 37 (2004), S. 648-659· Richard J. Evans, «Zwei deutsche Diktaturen im 20. Jahrhundert?», *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 1-2/05, S. 3-9.

βρει ακραία έκφραση στην έριδα των ιστορικών (1986), συνεχίζεται μέχρι σήμερα, οδηγώντας σε παρερμηνείες και ανιστορικές προσεγγίσεις.⁵⁴ Η κατάρρευση της Λαοκρατικής Δημοκρατίας της Γερμανίας και της θεσμοθετημένης καθεστωτικής μνήμης, συνεπέφερε την απώλεια της μαγείας και της σημασίας του Ζίγκενχαλς και το συμπαρέσυρε στην εγκατάλειψη. Σε αντίθεση με το Ράβενσμπρουκ και το Ζαξενχάουζεν, το Ζίγκενχαλς ως καθαρόαιμο κομματικό μνημείο δεν περιλήφθηκε στον κατάλογο των διατηρητέων μνημείων του Βρανδεμβούργου. Αγοράστηκε σε πλειστηριασμό από έναν επενδυτή το 2002 και κατεδαφίστηκε το 2010, παρ' όλους τους αγώνες των Φίλων του Μνημείου για τον Ερνστ Τέλμαν. Δεν συμπεριλήφθηκε ούτε στο βιβλίο για τους τόπους μνήμης της Λαοκρατικής Δημοκρατίας της Γερμανίας που κυκλοφόρησε το 2009.⁵⁵

Η εργαλειοποίηση των μνημονικών τόπων της κινούνταν στους εξής άξονες: προπαγάνδα κατά της μιλιταριστικής πολιτικής του δυτικού αντιπάλου· προβολή μιας εξιδανικευμένης εικόνας του λαοκρατικού και ειρηνικού ανατολικογερμανικού κράτους· εξύψωση της αντιφασιστικής αντίστασης και αναγωγή της σε ιδρυτικό θεμέλιο λίθο του νέου κράτους. Σε αυτό το σχήμα, το εβραϊκό μαρτύριο αποτελούσε μια παρωνυχίδα.

Η μνήμη δεν είναι στατική και πάγια. Αντιθέτως, επαναπροσδιορίζεται σύμφωνα με τις ανάγκες του παρόντος. Οι πολιτικές της μνήμης αναδείχτηκαν σε προνομιακό πεδίο έρευνας τα τελευταία χρόνια. Η διαχείριση της μνήμης του πολέμου διαφέρει σε κάθε κράτος, ανάλογα με τις εκάστοτε προσπάθειες των ελίτ, κυρίως των πολιτικών ηγεσιών, να επιβάλουν τη δική τους ανάγνωση και εκδοχή για το παρελθόν. Η περίπτωση των δύο Γερμανιών είναι χαρακτηριστική. Η θεσμική μνήμη στην Ανατολική Γερμανία δεν συμπεριέλαβε τη Σοά ούτε και την αναγνώρισε ως μέρος της κληρονομιάς της. Η Δυτική Γερμανία, αντίθετα, στο πλαίσιο της γενικότερης στρατηγικής της προκειμένου να ενσωματωθεί στον νέο αναπτυσσόμενο ψυχροπολεμικό κόσμο, ανέλαβε παραπλανητικά να πληρώσει αποζημιώσεις στο Ισραήλ, ενώ παράλληλα την απασχολούσε η μεθόδευση της επανένταξης των ναζί στον βαθύ γερμανικό γραφειοκρατικό μηχανισμό. Οι μετασχηματισμοί των τόπων μνήμης σηματοδοτούν αλλαγές στους πολιτισμικούς ορίζοντες και στην πολιτική πραγματικότητα της εκάστοτε περιόδου στην ιστορία μιας χώρας.

Επιχείρησα να αναδείξω στο παρόν κείμενο την ιδιαιτερότητα των μνημονικών τόπων προσεγγίζοντάς τους ως βαρόμετρα που αντανακλούν τις ιστορικές και πολιτικές ιδιαιτερότητες κάθε εποχής. Η εργαλειοποίηση των τόπων αυτών στην Ανατολική Γερμανία αποσκοπούσε στο να χτυπήσει τη «μιλιταριστική και ρεβαν-

54. Günther Heydemann και Christopher Beckmann, «Zwei Diktaturen in Deutschland: Möglichkeiten und Grenzen des historischen Diktaturvergleichs», *Deutschland Archiv*, τχ. 30 (1997), S. 12-40.

55. Martin Sabrow, επιμ., *Erinnerungsorte der DDR* (Μόναχο: C. H. Beck, 2009).

σιστική πολιτική» του δυτικού αντιπάλου μέσω της μνείας και της ανάδειξης της αντιφασιστικής πάλης, την οποία ανήγαγε σε ιδρυτικό θεμέλιο λίθο της Ανατολικής Γερμανίας. Το εβραϊκό μαρτύριο και η μνήμη του Ολοκαυτώματος αποτελούσαν σε αυτό το σχήμα μια παρένθεση, ακριβώς επειδή δεν εξυπηρετούσαν τις ανάγκες και τα προτάγματα του νέου κράτους. Η αντίστοιχη διαχείριση της μνήμης των στρατοπέδων από τη Δυτική Γερμανία είχε ως προτεραιότητα τη διατήρηση των ψυχροπολεμικών ισορροπιών. Η Γερμανία από το 2000 και μετά θα μετασηματίσει την άγονη δημόσια μνήμη του πολέμου, τη στρατηγική της των πολιτών για το παρελθόν (Vergangenheitspolitik) και την επίσης άνωθεν επιβληθείσα, συχνά βίαιη, προσπάθεια υπέρβασης του παρελθόντος (Vergangenheitsbewältigung) σε δημιουργική επεξεργασία (Aufarbeitung) του επώδυνου παρελθόντος.